

ВІДНОВЛЕННЯ ШАХТ ДОНБАСУ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

До недавнього часу в Донецькій і Луганській областях видобувалось близько 78% вітчизняного вугілля. Вугільній галузі надавалась величезна державна підтримка з метою забезпечення енергетичної безпеки держави та вирішення соціальних проблем (збереження робочих місць) у вуглевидобувних регіонах. При цьому під енергетичною безпекою розуміли насамперед надійність забезпечення енергоресурсами шляхом власного виробництва. Проте це виявилось помилковим уявленням. Військові дії 2014 р. у Донбасі, внаслідок яких було підірвано енергетичну безпеку держави (за даними Держкомстату України обсяги виробництва вугільної продукції у серпні-жовтні 2014 р. склали 42,3% від відповідного періоду 2013 р.) і вкрай загострено соціальні проблеми, зумовлюють необхідність переосмислення змісту і засобів забезпечення як енергетичної, так і соціальної безпеки. Із цих подій можна зробити, як мінімум, такі висновки:

по-перше, енергетична і соціальна безпека держави є лише окремими складовими національної безпеки, всі її складові (гуманітарна, військова, економічна, екологічна тощо) дуже тісно взаємопов'язані, тому безпека держави може бути забезпечена лише за умови системного вирішення проблем в усіх її сферах;

по-друге, вирішення проблем національної безпеки потребує величезних фінансових ресурсів, отже раціональний підхід до розподілу і використання вкрай обмежених наявних фінансових ресурсів у різних сферах має бути головним, у тому числі у питанні відновлення і подальшого розвитку вугільних шахт Донбасу і вугільної промисловості у цілому;

по-третє, як показує досвід, різні країни світу питання енергетичної безпеки вирішують трьома шляхами – переважно власним виробництвом енергоресурсів (якщо іс-

нує достатня сировинна база і це виробництво є конкурентоспроможним, таких країн небагато), диверсифікацією джерел і маршрутів їх постачання за імпортом, поєднанням власного виробництва і диверсифікації імпорту. На нашу думку, Україні у питанні забезпечення потреб економіки у вугіллі слід обирати третій шлях – оптимального поєднання власного виробництва і диверсифікації імпорту. При цьому оптимізація має виконуватись за критерієм мінімальних повних сукупльних витрат (з урахуванням обсягів державної підтримки та інвестицій у виробництво) на вугільну продукцію;

по-четверте, системну кризу, у якій опинився Донбас, слід розглядати як можливість для якісної модернізації не лише економіки регіону, а й країни у цілому, яка буде супроводжуватись створенням ефективних робочих місць, пом'якшенням соціальних проблем. Цього можливо досягти, якщо в основу стратегії відновлення і модернізації економіки Донбасу буде покладено проведення структурних реформ, спрямованих на дерегуляцію та лібералізацію економічної діяльності, підтримку розвитку високотехнологічних (а не морально і фізично застарілих) виробництв, створення сприятливого середовища для малого і середнього бізнесу, захист прав інвесторів та підприємців від корупційної складової ведення бізнесу тощо.

Саме такі наміри задекларовано в Коаліційній угоді, яку 21.11.2014 р. було парафровано п'ятьма фракціями Верховної Ради України (Коаліційна угода. – 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf). Ця угода містить розділ щодо реформування вугільної промисловості, отже питання відновлення і подальшого розвитку вугільних шахт Донбасу доцільно розглядати в ув'язці з його положеннями.

© О.Ф. Ляшенко, 2014

Реформування вугільної промисловості, зокрема, передбачає:

приватизацію усіх вуглевидобувних підприємств (протягом 2015-2016 рр.);

ліквідацію або консервацію усіх шахт, які не вдалося приватизувати (протягом 2015-2019 рр.);

заборону державної підтримки для модернізації/технічного переоснащення діючих та будівництва нових шахт;

фіксацію щорічного загального обсягу державної підтримки на п'ять років у розмірі, що не перевищує поточний рівень, передбачаючи щорічне зменшення (не менш ніж на 20%) державної підтримки на видобування вугілля та одночасне збільшення її обсягу на охорону праці, захист навколишнього середовища, реструктуризацію та соціальну підтримку звільнених працівників;

заборону всіх видів державної підтримки вугільної галузі, починаючи з 2021 р., окрім державної підтримки для цілей водовідливу та захисту навколишнього середовища тощо.

Слід зазначити, що такий радикальний план дій потребує деталізації, обґрунтувань та застережень. Наведемо деякі з них.

Приватизація вуглевидобувних підприємств. Як показала практика, приватизація шахт дійсно стала дієвим і ефективним засобом розвитку і підвищення ефективності функціонування вугільних шахт. Відбулось це завдяки тому, що були приватизовані найкращі шахти з найбільшим потенціалом розвитку, власниками шахт були вкладені необхідні інвестиції у модернізацію виробництва, була поступово оптимізована чисельність працюючих (тобто була знята соціальна функція зі збереження робочих місць, яку досі виконують державні шахти), був забезпечений більш високий рівень управління (не лише на рівні підприємств, а й на рівні фінансово-промислових груп, зокрема групи "Систем Кепітал Менеджмент" (СКМ), до сфери управління яких увійшла більшість приватизованих шахт), що, безумовно, є позитивним. Проте цілком вдалою проведену приватизацію вважати не можна, бо вона не досягла основної мети – розвитку конкуренції, а призвела до монополізації ринків. Результатом її стало створення замість існуючої раніше державної монополії на ринку вугілля та суміжних з ним ринках елект-

роенергії, металу, гірничошахтного обладнання потужної приватної монополії (група СКМ).

Останніми роками спостерігалось багато проявів зловживання своїм монопольним становищем з боку СКМ та інших приватних компаній, наслідком чого стало завдання шкоди інтересам споживачів та держави через встановлення неринкових цін (тарифів) або несправедливих умов угод з іншими суб'єктами господарювання, усунення та обмеження конкуренції.

Наведемо лише два приклади.

У 2012-2013 рр. на внутрішньому ринку виникла парадоксальна ситуація – спостерігався так званий «профіцит» коксівного вугілля, при цьому імпортувалось його понад 14 млн т на рік. Були штучно створені проблеми зі збутом. Металургійні компанії своє небажання купувати українське коксівне вугілля пояснювали нібито високою ціною і низькою якістю. Державні шахти були змушені реалізовувати концентрат коксівного вугілля за заниженими цінами – по 735 грн/т без ПДВ (92 дол.США/т), у той час як ціна імпортованого коксівного вугілля становила 138 дол.США/т. Слід зазначити, що дійсно якість вітчизняного коксівного вугілля дещо гірша за імпортоване (вміст сірки – у середньому 2%, в імпортованому – менше 1%), але й ціна на нього була нижчою. Раніше вітчизняне коксівне вугілля гіршої якості завжди використовувалось як домішки до шихти, що її здешевлювало, причому у пропорціях значно вищих, ніж зараз (у 90-х роках частка якісного імпортованого вугілля у складі шихти становила лише 14,7%, у 2011 р. – 37,9%, у 2012 р. вона досягла майже 40%). Відмову приватних металургійних компаній від закупівлі вітчизняного коксівного вугілля не можна вважати інакше, ніж прояв монопольної поведінки з метою тиску на державні шахти заради зниження ціни на їхню продукцію. Отримані таким чином додаткові прибутки приватних структур обертались збитками для державних шахт, які були компенсовані державною підтримкою.

Компанія Corum Group (раніше – «Гірничі машини»), яка входить до групи СКМ, є монополістом на ринку гірничошахтного обладнання. За період 2008-2012 рр. ціни на її продукцію для державних шахт зросли в рази: на механізоване кріплення – в 2,0-2,3, на

очисне обладнання – в 2,2-3,3, на прохідницьку техніку – в 2,0-2,2 рази, при цьому середні ціни на продукцію машинобудування зросли лише на 36,8%. Отже, встановлення завищених цін на гірничошахтне обладнання можна пояснити монопольною поведінкою його виробників і зловживаннями, які призводили до зростання витрат на виробництво вугільної продукції, збитків шахт і відповідно до зростання обсягів державної підтримки на компенсацію витрат із собівартості та на капітальні вкладення.

Наведені приклади свідчать про наявність схем непрямого державного субсидування суміжних з вугільною промисловістю галузей, де були створені приватні компанії і монополії. За виконаними розрахунками обсяги непрямого субсидування виробників гірничошахтного обладнання у 2012 р. склали при покупці одиниці механізованого кріплення 55-62 тис. грн, очисного комбайна – від 500 до 5000 тис. грн, прохідницького комбайна – від 700 до 2000 тис. грн, постачальників лісових матеріалів – 43 млн грн (близько 19 % витрат державних шахт на лісові матеріали), постачальників вибухових речовин – 19,2 млн грн (близько 30% витрат на них).

Досвід приватизації підприємств вугільної та суміжних з нею галузей потребує окремого детального аналізу. Проте очевидними є такі висновки:

існуюча нормативно-правова база щодо приватизації та антимонопольне законодавство потребують змін у частинах створення більш жорстких умов для розвитку конкуренції та посилення контролю і відповідальності у випадках прояву монопольної поведінки;

з метою проведення ефективної приватизації слід забезпечити сприятливі умови для участі в ній потенційних іноземних інвесторів. Раніше була зацікавленість іноземних компаній у купівлі українських вугільних шахт, проте через високий рівень корупції в державі та недосконалість правових норм щодо захисту інвестицій приватизація не відбувалась.

Ліквідація або консервація усіх шахт, які не вдалося приватизувати.

Для реалізації цих заходів необхідно, як мінімум, визначитись із підходами та критеріями розподілу шахт на дві групи: пер-

ша – шахти, які підлягають тимчасовій консервації, і друга – шахти на закриття і ліквідацію.

На нашу думку, підходи до визначення перспектив шахт, які видобувають коксівне або енергетичне вугілля, мають бути дещо різними.

Зважаючи на те що попит на коксівне вугілля формують лише приватні металургійні компанії, які експортують 80% своєї продукції, а якість вітчизняного коксівного вугілля їх не задовольняє, шахти, які не вдається приватизувати, нема сенсу підтримувати у режимі консервації, їх слід закривати і ліквідувати. Виключенням можуть бути тільки шахти, які доцільно залишити для водовідливу. Зазначимо, що у приватизації шахт, що видобувають саме коксівне вугілля, можуть бути зацікавлені іноземні компанії, тому дуже важливо забезпечити їх доступ до цього процесу.

Для шахт, які видобувають

Методичні підходи до обґрунтування доцільності консервації або ліквідації конкретних шахт, на нашу думку, мають ґрунтуватись на оцінці не сучасного, а потенційно можливого стану вугільних шахт (який може бути досягнуто після проведення модернізації виробництва), як мінімум, за критеріями економічної, енергетичної, екологічної ефективності

Оцінку економічної ефективності шахт можна виконати за показниками:

потенційна прибутковість;

рентабельність інвестицій;

прийнятний термін окупності інвестицій;

достатня забезпеченість запасами вугілля (як мінімум, для окупності інвестицій).

Визначення цих показників виконується на основі комплексного аналізу існуючого та потенційно можливого стану підприємств, який включає оцінку ресурсного, виробничо-технологічного та фінансово-економічного стану.

Ресурсний стан визначається за залишковим обсягом промислових і балансових запасів вугілля, їх економічною оцінкою та забезпеченістю запасами. Забезпеченість запасами вугілля розраховується за величиною потенційно можливої потужності підприємства, яку можливо досягнути після проведення робіт з модернізації шахт.

Потенційний виробничо-технологічний стан підприємства укрупнено оцінюється за величиною потенційно можливої потужності підприємства. Цей показник, зважаючи на певну невизначеність (через відсутність розроблених нових проектів реконструкції або технічного переоснащення шахт), можна оцінити експертно на основі: аналізу ретроспективи видобутку вугілля, яка відображає реальні виробничі можливості підприємств на певний час; проектної потужності шахт за існуючими (новими або старими) проектами будівництва або реконструкції підприємств; пропускної здатності основних технологічних ланок видобутку вугілля.

Потенційний економічний стан підприємства можна оцінити за показниками:

потенційна собівартість вугільної продукції, визначається з урахуванням можливого збільшення обсягів виробництва готової вугільної продукції;

потенційна ціна вугільної продукції, визначається за нинішніми і прогнозними світовими цінами на вугілля, приведеними до нормативних показників її якості;

точка беззбитковості підприємства;

запас економічної міцності підприємства;

потенційний прибуток / збиток підприємства;

рентабельність інвестицій, вкладених у модернізацію шахти;

термін окупності інвестицій.

Розрахунки з оцінки потенційного економічного стану підприємств мають виконуватись з урахуванням росту заробітної плати, потенціалу підвищення продуктивності праці, покращення якості вугільної продукції.

За результатами розрахунків виконується ранжування шахт і визначається перелік шахт, які мають значний потенціал і можуть бути тимчасово законсервовані, та перелік шахт з обмеженим потенціалом розвитку, які доцільно ліквідувати.

Визначення енергетичної ефективності виконується як додаткова оцінка, яка дозволяє по суті і кількісно оцінити роль шахти як виробника енергоресурсів. Ця оцінка має виконуватись за показниками витрат енергоре-

сурсів на виробництво вугільної продукції та частки витрат енергоресурсів на власні виробничі потреби шахт. Доцільно обґрунтувати граничний рівень витрат енергоресурсів на власні виробничі потреби і використовувати його як додатковий критерій для розподілу шахт на групи.

Визначення екологічної ефективності при вирішенні перспектив шахт крім загальновідомих підходів слід ув'язати з необхідністю переведення окремих шахт у режим водовідливу для запобігання підтоплення територій, де можуть масово закриватись шахти. Визначатись такі шахти мають для певних територій за результатами гідрогеологічних розрахунків.

Термін консервації шахт, зважаючи на заборону всіх видів державної підтримки вугільної галузі, починаючи з 2021 р., окрім державної підтримки для цілей водовідливу та захисту навколишнього середовища, має обмежуватись 2020 р. Проте, на наш погляд, якщо за цей період не вдасться знайти інвестицій для відновлення повноцінної роботи шахт, термін може бути продовжено з метою збереження доступу до запасів вугілля, що важливо для забезпечення енергетичної безпеки в разі зміни ситуації на ринку вугілля.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що визначення перспектив вуглевидобувних підприємств має виконуватись в обов'язковій ув'язці з показниками поточного і перспективних балансів вугілля та паливно-енергетичних балансів України (зокрема, попиту внутрішнього ринку на вугілля певної марки). При вирішенні питання доцільності відновлення шахт Донбасу має бути виконана комплексна оцінка потенціалу кожної шахти, проведені порівняльні розрахунки повних витрат на відновлення і функціонування шахт та на поставки вугілля аналогічної якості за можливими альтернативними варіантами. Кінцевим критерієм прийняття рішення мають бути мінімальні повні суспільні витрати на задоволення попиту внутрішнього ринку у вугільній продукції прийнятної для споживачів якості за ринковими цінами.

Надійшла до редакції 04.12.2014 р.